

TASAVVUF VE HALK İNANCI İŞİĞİNDA YUNUS EMRE'DE TOPRAK İMGESİ

Mehmet Emin BARS¹, Yılmaz IRMAK²

Geliş: 09.05.2019 / Kabul: 01.10.2019

DOI: 10.29029/busbed.562566

Öz

Toprak, insanların tarih sahnesine çıkışından itibaren birçok kültürde saygın görülen, kutsal kabul edilen önemli bir unsurdur. Toprak İslamiyet'in kabulünden önce de Türkler arasında kutsal olarak görülmüştür. İnsanın yaratılışının esas maddesini oluşturan toprak, Kur'an merkezli yaratılışın var olduğu İslam inancında ana maddedir. Toprak, hem tasavvufta hem de halk inançlarında farklı anlam katmanlarını taşır. Bazen insanın yaratılışının ana maddesi, bazen tedavi usullerinden biri olarak karşımıza çıkar. Yunus Emre de toprak imgesini dizelerinde en fazla kullanan şairlerden biridir. Yunus, toprak imgesini dizelerinde farklı anlamlarda kullanır. Yunus, toprağı, yaratılış mitlerinde ve dinî inançlardaki benzer telakkilerle, insanın yaratılış maddesi olarak görür. Ona göre insan dünyaya bağlanıp ahiret hayatını unutmamalıdır. Bedeni arzularını önceleyen insan, tamaha, bencillığe kendini teslim eder. Yunus'a göre insan erdemli bir yaşama yönelmelidir. Toprak Yunus'ta erdemli hayatın bir simgesi olarak ölümü karşılar. Diğer taraftan toprak olan her gönül rahmetle dolacaktır. İnsanın hem yaratılışının hem de ölümünün sonunda ulaşacağı toprak tevazunun ifadesidir. Yunus için toprak bir değer in ifadesidir. Toprak bir taraftan gerçek hayatın başlangıcı diğer yönden kul olma bilinciyle bir değer in sembolüdür.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, toprak, tasavvuf, halk inancı, imge.

· 13-15 Ekim 2017 tarihlerinde Motif Vakfı ve Cumhuriyet Üniversitesi tarafından Sivas'ta düzenlenen "Halk Kültüründe Toprak" adlı sempozyumda sunulan sözlü bildirinin genişletilerek yeniden düzenlenmiş halidir.

¹ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mebars@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6972-6860>.

² Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yirmak@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1948-4132>.

SOIL IMAGE IN YUNUS EMRE ACCORDING TO MYSTICISM AND FOLK BELIEF

Abstract

Soil has been considered as a respected and sacred element in many societies throughout the human history. It has also been seen as a holy element among Turkish nations even before Islam. This perception has become even more important with the adoption of Islam. The soil forms the basis of man's creation. In Islamic belief qur'anic creation formed around the soil. The soil has many meanings both in mysticism and in folk beliefs. Sometimes the soil is the main stage of man's creation. Sometimes the soil is one of the treatment styles. Yunus Emre is one of the most used poets in soil images. Yunus uses soil in different meanings in his verses. According to Yunus, the soil is the material creation of man in myths of creation and in religious beliefs alike. Yunus does not tolerate that human only interest in world affairs forgetting the real life hereafter. Yunus tells people to worship in verses. According to Yunus, the soil is an image of death which is the symbol of creation from earth and then pass away. According to Yunus, the soil is a modest. The soil is not a final disappearance. The soil is the beginning of a real life. According to Yunus, the soil is a value image.

Keywords: Yunus Emre, soil, mysticism, folk belief, image.

Giriş

Tasavvuf, İslam dininin doğuşundan iki yüzyıl kadar sonra ortaya çıkmış; tarikat ve tekkeler aracılığı ile yüzyıllar boyunca İslam dünyasında etkisini sürdürmüş bir düşünme ve yaşama biçimidir. Tasavvuf, tek yaratıcı Allah'ın niteliğini ve evrenin oluşumunu açıklayan dinî ve felsefî bir sistemdir. İslam dini esaslarını temele alarak gelişen tasavvuf, her türlü bilgiyi kendi bakış açısına göre değerlendirir. Tasavvufun amacı insanın benliğinden kurtulması, hikmeti kavramasıdır. Sembolik anlamda yok olmak, manen Allah'a ulaşmak, onun ahlakını benimsemek temel amaçtır. Tasavvufî bilgi, zahir ve batın diye ikiye ayrılır. Sufi batın olan bilgiye ulaşmayı, onu elde etmeyi, diğer insanların haberdar olmadığı sırrı elde etmeyi hedef edinir. Tasavvuf terminolojisinde Kur'an ayetlerinin herkes tarafından bilinmeyen, gizli, saklı anlamlarını ortaya çıkarmak için bazı özel yorumlar yapılır ki buna "tevil" adı verilir. Sufinin işi bu gizli bilgiye ulaşmak, onu anlaşılır kılmaktır. Tasavvuf bir gönül terbiyesidir. Konusu insandır. Gayesi ise insanın kalbini, manevi dünyasını eğitmek; onu

olgunlaştırmak; kemal derecesine erdirmektir (Akarpınar-Arslan, 2006: 222-223).

Yunus Emre, XIII. yüzyıl tekke-tasavvuf şiirinin en önemli şahsiyetlerinden biridir. Yunus Emre'nin yaşadığı yüzyılın ilk çeyreği, Anadolu'da siyasi ve sosyal hayatın en karmaşık, çalkantılı olduğu dönemdir. Bu dönemde ülkede bir iç kargaşa başlamış, beyler birbirlerine düşmüştür. Moğol istilası ve onların gidişinden sonra kardeş kavgaları başlar. Ülkede küçük küçük büyüklü pek çok beylik ortaya çıkar. Bu olumsuz tablo Anadolu'da Türk birliğini bozar. Türk milli kültürünün oluşum safhasını oluşturan bu dönemde Orta Asya'dan Anadolu'ya kitleler halinde göçler yoğun biçimde sürmektedir. Çok sayıda sufi bu göçlerle birlikte Anadolu'ya gelmiştir (Tatçı, 1997a: 25). Doğu'dan Batı'ya göçlerle gelen mutasavvıf ve âlimlerle, bu yüzyılda ilim hayatı, canlılık kazanır. Yunus Emre, yaşadığı dönemin bir ferdi olarak devrindeki olaylardan etkilenmiş; halkı teskin etmek, bu karışıklıklar içinde onları mutlu etmek için şiirleriyle onları öteki âlem için çalışmaya çağırmıştır.

Köprülü, Yunus'un ahlakçılığı üzerinde dururken onun bir nevi tasavvufi ahlakı yaymaya çalıştığını ifade eder. Yunus'un tasavvufi ahlakı, Kur'an ve hadislere dayanmaktadır. Yunus, İslam ahlakının esaslarını terennüm eder. Tasavvuf yolu zorludur, birtakım engellerle çevrilidir. Bu zorluklar dünya ile bağlarını koparamayan kişiler tarafından aşılabilir. Yunus'un şiirleri bu zorlukları, engelleri anlatmaktadır. Dervişlik giyim-kuşamla değil, dünyevî işlerden terk ve tecridle olur (Köprülü, 2003: 281-282).

1. Tasavvuf ve Halk İnançlarında Toprak

Toplumlar sosyal-kültürel açıdan birbirlerinden farklılıklar taşımaktadır. Bu farklılıkların yanı sıra tüm kültürlerde büyük değer taşıyan ortak bazı değerler bulunmaktadır. Toprak da birçok toplumda taşıdığı değer, içerdiği anlam, toplumsal işleviyle ilk dönemlerden itibaren kendisine kutsallık atfedilen, saygı duyulan bir unsurdur. Toprak bütün varlıkların temeli olarak kabul edilen su, hava ve ateşle birlikte yer almaktadır. Dünyadaki tüm varlıkların esası bu dört önemli element olarak kabul edilmektedir. Toprak ile su arasındaki ilişki yaratılışın temelini oluşturur.

Yaratılışın ana ögesi olarak toprak, birçok milletin öykülerinin temel olgusudur. Altay yaratılış mitlerinde evrenin yaratılması Tanrı'nın emri üzerine suyun derinliklerinden çıkarılan toprakla olur. Benzer şekilde Altay ve Sibirya Türklerine ait yaratılış mitlerinde insanın yaratılışındaki temel unsur da topraktır. Radloff'un derlediği Altay Türklerinin Yaratılış Destanı'nda, toprak önemli bir

unsur olarak göze çarpar. Destanda, Tanrı ile insanın tek varlık olduğu dönem anlatılır. İnsan, kendisini Tanrı ile eş görmeye başlayınca, Tanrı, onu suya batırır. Tanrı'ya yalvarması üzerine insan kurtarılır:

“Tanrı bir gün insana, şöyle bir buyruk verdi:

‘İn suların dibine, bir toprak getir,’ dedi.

İnsan daldı sulara, aldı bir avuç toprak,

Sulardan çıkıp verdi, Tanrısına sunarak

‘Yaratılsın yer!’ dedi, Tanrı sulara saçtı,

Yeryüzü yaratıldı, denizler karalaştı” (Ögel, 1998: 452). Bunun üzerine Tanrı, insandan biraz daha toprak getirmesini ister. İnsan getirdiği toprağın birazını ağzında saklar, diğerini Tanrı'ya verir. Tanrı getirilen toprağı yere saçar, yer kalınlaşır. İnsanın ağzındaki toprak da şişmeye başlar. Tanrı, insana kızar; insan ağzındaki tükürür; tepeler, dağlar oluşur. İnsan, ilk suçunu böylece işlemiş olur. Arkaik destan metinlerinde evren ve insanın yaratılışı çeşitli öyküler etrafında anlatılmıştır. Bu yaratılış mitinde Tanrı ile ilk insanın yarattığı kişi su ile ilişkili olarak yer almaktadır. Tanrı ilk insanla beraber su üstünde uçmakta, bu durum Tanrı için evrenin yaratılmasında bir ilham kaynağı olmaktadır. Kişi tarafından su dibinden çıkarılan toprakla evren ve insan yaratılmaktadır.

“Toprağa yatırılmak”, birçok halkta görülen bir gelenektir. Kafkasya'da Gurionlar arasında ve Çin'in bazı bölgelerinde, kadınlar doğum sancıları başladığında, çocukları doğduğu zaman, yerde olmak için yere uzanırlar. Yere oturarak doğurma geleneği, Afrika kabilelerinin çoğunda oldukça yaygındır (Eliade, 2005: 294). Toprak dünyanın birçok inancında kendi cevheriyle şekillendirdiği canlı formları doğuran bir ana gibi görülür.

Toprağın kutsallığı algısı Türklerde Müslümanlıktan önce de vardı. İslamiyet'in kabul edilmesi Türklerin toprak algısını değiştirmemiş, toprağın kutsallığı düşüncesi yeni inanç sisteminde de devam etmiştir. İslamiyet'e göre ilk insan Adem'in yaratılmasının ana maddesi topraktır. *“O sizi (önce) topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra ‘alak’dan yaratan, sonrada sizi (ana rahminden) çocuk olarak çıkararak, sonra olgunluk çağına ulaşmanız, sonra da ihtiyarlamanız için sizi yaşatandır”* (40/67) âyeti bu gerçeği dile getirmektedir. Aynı şekilde *“Sizi topraktan yaratması O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir”* (30/20) âyeti de insanın topraktan yaratıldığını vurgulamaktadır.

Dinî-tasavvufî edebiyatın sembol kavramlarından biri de topraktır. Toprak anasır-ı erbaanın dört unsurundan biridir. Toprak su, hava ve ateşle bereber insan nefsinin dört mertebesini simgeler. Bu mertebelerden nefs-i mutmaine toprağı karşılamaktadır (Uludağ: 2005: 40-41). Toprak (hâk) kelimesi tasavvufta türbe, bir ermişin gömüldüğü yer anlamına gelmektedir. Halk türbelerde dua eder, adakta bulunur, çeşitli ritüellerde çeşitli dileklerde bulunulur, çaput bağlanır, paralar verilir (Uludağ, 2005: 361). Halk arasında kutsal niteliklere sahip olarak kabul edilen bu şahısların insanlara çeşitli şekillerde yardımda bulunacağına inanılmaktadır. Tasavvufî düşüncede toprak çoğunlukla sufîyi sembolize etmektedir. Toprağı her türlü çirkinlikler atılmasına rağmen kendisi gül, çiçek ve insanların hayatlarını devam ettirmesi için her türlü gıdayı verir. Kötülüğe karşı iyilikte bulunmayı, kibirden uzak kalmayı, saf ve temiz kalbi ifade eder. Böylece kişi benliğinden kurtulur. Toprak gibi olmak tevazu ile olgunlaşmanın ifadesidir (Cebecioglu, 2009: 243).

Toprak, kıymetli şeylerin gömüldüğü yerdir. Toprak, kara olarak nitelendirildiğinde, insanın yaratılışı nedeniyle kullanılabilirdiği gibi, ölenlerin toprak olacağı gerçeğine işaret eder. Ölen kişi âşık ise, onun toprağı etrafa güzel kokular saçır. Dört unsurun en aşağısında bulunan toprak, hakirdir. Bu nedenle, tevazuya işaret eder. Âşık, sevgilisi uğruna toprak olur; sevgilisinin üstüne basmasını bekler (Pala, 1995: 223).

Hacı Bektaş-ı Veli'nin düşünce sistemi, insani değerler etrafında şekillenmiştir. Evvela insan kendisini tanımalı, kendi gerçeğinin farkına varmalıdır. İnsanın kendisini tanıması çeşitli kötü hasletlerden uzak durmasını sağlamaktadır. Toplumda kibire ve gururlu kimselerin azalması bireyler arasında hoşgörü ve dayanışmayı artırır. Bektaşilikte “toprak olmak” ifadesi büyük önem taşımaktadır. Canlıların yaşamının kendisine bağlı bulunduğu toprak taşıdığı bu hayati önemine rağmen her zaman yeredir. Besleyip büyüttüğü varlıklar tarafından sürekli çiğnenmektedir. Bu topraktaki tevazunun bir sonucudur. Hacı Bektaş Veli'nin Makalat'ında hakikat kapısının ilk makamı olarak karşımıza toprak çıkmaktadır. Hacı Bektaş Veli'ye göre muhibler toprak olanlardır. Asılları toprak olan muhibler her şeye rıza gösterirler. Onlar Hakk'a itaat etmiş, boyun eğmiş, ondan gelecek her türlü işe razı olmuşlardır (Çetin, 2015: 287).

Mevlana'ya göre ise insan fiziki varlığından ziyade, manevi değerleriyle büyük bir öneme sahiptir. Ancak insan bu değerinin farkında değildir. İnsan görünüşte maddi bir varlık olarak küçük bir âlem görülmesine rağmen hakikatte manası ile çok büyüktür. İnsan görünüşte topraktır, hakikatte cevherdir. Bu gerçeğin farkına insan-ı kâmil olanlar varır. İnsanın olgunlaşmasındaki temel esas

da kişinin kendisini tanıması, kendisinde saklı bulunan cevheri arayıp bulmasıdır. Mevlana’nın toplum tarafından çokça bilinen yedi öğüdünden birisi de “tevazu ve alçakgönüllükte **toprak gibi ol**”maktır (Çetin, 2015: 291). İlahi can ile toprak olan beden arasındaki ilişki Mevlana’nın düşüncesinin belirleyici unsurlardan biri olarak görülmektedir. Beden ve can asılları bakımından birbirlerinden farklıdır, insan bundan dolayı dünyada kendisini hep bir yabancı olarak görmektedir (Moshtagh Mehr, 2010: 144).

Toprak insanın zayıflığının, güçsüzlüğünün bir simgesidir. İnsan sahip olduğu güçle yaratıcısının yardımı olmadan gerçek varlığa ulaşamaz. Kul gücüyle yapabileceği fazla bir şey yokken, gücünü aşan bu durumlarda Allah’a tevekkül eder. İlahi aşkın kapısı da ancak bu gerçeğin farkında olan ariflere açılmaktadır. Bu anlamda toprak alçakgönüllü, tevazu sahibi olmanın karşılığıdır. İnsanın Allah’a ulaşması çabasında insanın toprak gibi tevazu sahibi olması yatar. Şeytan kibriden dolayı cennetten çıkarılmıştır. Bundan dolayı müridler, salıklar evvela nefislerini yok etmeli, gururlarını kırmalıdır. Böylece tevazu ile cehaletten uzaklaşırlar (Kablander, 2016: 366).

Toprak birçok halk anlatısında da karşımıza çıkmaktadır. Türk halk hikâyesi ve masallarında gözleri görmeyenler toprak sayesinde şifa bulur. Toprak hayatımızın her safhasında oldukça önemlidir. İlk insan Adem yaratılırken Allah, Mikail, Cebrail ve İsrail’i gönderir. Bu büyük melekler toprağın inlemesine dayanamaz, geri gelirler. Daha sonra Azrail toprağı getirir, insan bu topraktan yaratılır. Gözleri kör olanlar toprakla şifa bulur. Atın yaratılmasında Kâbe’den getirilen toprak önemlidir (Alptekin, 2009: 19).

Toplum tarafından kendilerine kutsallık atfedilen kişilerin türbesindeki toprak da kutsaldır. Halk inançlarına göre Nasreddin Hoca’nın türbesinden alınan toprak göz hastalıklarını iyileştirmekte, çocuğu olmayan kadınların hamile kalmasını sağlamaktadır. Masal ve hikâyelerin önemli motiflerinden Hızır, derviş, Hazreti Peygamber’in veya atının ayağının altındaki toprak kutsaldır, birçok derdin dermanıdır. Kerem ile Aslı’da toprağın gözlere şifa olduğu görülmektedir.

2. Yunus Emre’de Toprak İmgesi

Yunus Emre’nin şiirlerinde toprak şu imgelerle karşımıza çıkmaktadır:

2.1. Yaratılış İmgesi Olarak Toprak

Kuran-ı Kerim’in birçok ayetinde insanın nasıl ve neden yaratıldığı anlatılmaktadır. Bu ayetlerde daha çok insanın yaratıldığı maddenin değerli

olmadığı, yaratıcısı tarafından istenilenleri yapmasıyla değerli bir varlık haline geleceği vurgulanır. Toprak, çeşitli aşamalardan geçerek oluşum ve gelişimini tamamlayan insanın aynı zamanda tekrar döneceği varlık olmasıyla küfürde olanları ikna amacını taşıyan bir simgedir. İnsanı bir avuç topraktan yaratan Allah, onu tekrar diriltmeye de kadirdir (Kutluer, 2000: 322).

İlk insan Adem, topraktan yaratılmıştır. İnsanın hammaddesi topraktır. Topraktan gelen insan, eninde sonunda, aslına dönecektir. Yaratılış mitlerinde de dinî inançlardakine benzer telakkiler görülür. İnsan bir taraftan yeryüzünün halifesi iken diğer taraftan zayıf ve muhtaç bir kuldür. İnsan-ı kâmil olma yolunda ilerleyen insan, ilk varlığını unutmamalı, aslı olan toprağa döneceğinin bilincinde olmalıdır. Bu bilinç onu tüm yaratıklardan daha değerli kılacaktır. Yunus, insanın topraktan yaratılışını şöyle ifade eder:

“Yogiken var eyledün toprag iken cân virdün

Kudret diliyle andun dilüm söyler eyledi” (355/8)³.

2.2. Ölüm İmgesi Olarak Toprak

İnsan hayatı, ölümlü son bulur. Bu anlamda hayat ile ölüm karşıt iki kavramdır. İnsanın ölümüyle beraber ruh bedeni terk eder. Bu insanın maddi kaynağının sona ermesi anlamına gelmektedir. Topluların sosyal-kültürel telakkilerine göre değişimler beraber ölüm her topluluğun en fazla üzerinde durduğu konu olmuştur. İnsanoğlu ölümü öldürme sevdasına düşmüş, ölümsüzlük arayışına girişmiştir. Ölüm farklı kültürlerde farklı anlamlar içermektedir. Ölümün niteliği, mahiyeti, ölümlülük bilinci gibi konular filozof ve antropologların en fazla üzerinde durduğu, onları meşgul eden meseleler olmuştur. Ölüm bazen bir son oluş bazen de bir değişim, dönüşüm yolu olarak görülmüştür (Gürkan, 2007: 32). Ölümün nedenleri de birçok tartışmaları içinde barındırmıştır. İlkel kültürlerde Tanrı tarafından insanlara verilen bir ceza, ruhun içinde hapsediği bedenden kurtulma çabası, büyüün insan üzerindeki olumsuz tesiri gibi farklı şekillerde algılanırken tabii olandan bir sapma olarak kabul edilmiştir. Ölümden korku insanları diri biçimde gömme, ölüme yakın olanları yalnızlığa terk etme gibi uygulamalar kadar varmıştır.

Meşhur İslam mütefekkeri Kindi için ölüm, doğal bir durum, insanın yaratılışının tamamlayıcı bir unsurudur. Ölümlü olmak, akıl ile birlikte insanın

³ Bu çalışmada yer verilen beyitler, Mustafa Tatçı'nın “Yûnus Emre Dîvânı II (Tenkitli Metin)” adlı çalışmasından alınmıştır. Parantez içinde verilen numaralardan ilki beytin şîr numarasını, ikincisi beyit numarasını göstermektedir.

doğasında bulunan bir özelliktir. İnsanın varlığının nedeni onun ölümlü olmasıdır. Bir varlık ancak ölümlü ise insani vasa sahiptir. Bu durum ölümü insan için korkulacak bir durum değil, daha güzel ve iyi bir hayata geçişi sağladığından dolayı istenilmesi gereken bir hale koymaktadır. Dünyadan sonraki hayatın varlığına inanmamak ölümü insan için korkulacak bir olguya dönüştürmektedir (Çağrı, 2007: 36). Yunus da ölümün hakikatinin farkındadır:

“Teferrüç eyleyü vardum sabahın sinleri gördüm

Karıymış kara toprağa şu nâzük tenleri gördüm

Çürümüş toprak içre ten sin içinde yatur pinhân

Boşanmış tamar akmış kan batmış kefenleri gördüm

Yıkılmış sinleri tolmuş hep evleri harâb olmuş

Kamu endişeden kalmış ne düşvâr hâlleri gördüm (207/1-3).

Gazali, ölümü arzu etmeleri bakımından insanları üçe ayırır. Bu insanlardan ilki sürekli dünya işleriyle meşgul olup dünya sonrasını unutanlardır. İkinciler günah işleyen; ancak hatalarının farkına varıp bundan pişmanlık duyup tövbe eden kişilerdir. Son grupta ise arifler yer almaktadır (Topaloğlu, 2007: 37). Yunus Emre, Gazali'nin ifade ettiği ideal bir kişiliğin sembolü olarak gösterilen arif olmak için insanın ölümü hatırlamasını tavsiye eder. İnsan ancak ölümü hatırlayarak dünyadan elini eteğini çekebilir, asıl varlığının sırrına ulaşabilir:

“Topraga düşmüş tenleri Hakk'a ulaşmış cânları

Görmez misin sen bunları nevbet bize gelmiş yatur” (74/4).

Ölümden sonra uğranılacak cezalar, cehenneme girme endişesi insanların ölümden korkmalarına neden olmaktadır. Allah'ın gazabının yanında rahmetinin varlığına dikkat çeken tasavvuf erbabı, ölümü dünya dertlerinden kurtuluşun bir vesilesi olarak görerek ölüm korkusunu ölme isteğine çevirmiştir. Allah'ı derinden seven, ona derinden, samimiyetle bağlananlar selamete ereceklerdir. Onlar için bir korku ve endişe yoktur. Veli ve ariflerden bir kısmı ölümleri esnasında tebessüm ederken, bazıları çok sevinir. Bir kısmı ölümlerinden sonra rüyalara girer, ölümün güzelliğini anlatır (Topaloğlu, 2007: 37). Yunus da şiirlerinde ölümü korkulacak, üzülecek bir durum olarak görmez. Ölüm âşıklar için bir vuslattır, düğündür:

“Günler geçe yıl çevrile üstüme sinlem obrıla

Ten çürüye toprak ola tozam hey dost diyü diyü” (291/6).

Ölümden kaçmak çare değildir. İnsan ölümden kaçarak değil, ona hazırlanarak onu yenebilir. Kara toprakla buluşmak herkesin kaderidir:

“İnanmayan gel sinüme dost adına eyit kığır

Kefen tonın pâre kılıp topragumdan turu gelem” (182/8).

2.3. Tevazu İmgesi Olarak Toprak

Bu dünyayla ilgili olan toprak beden, pençelerini yeryüzüne geçirmiş; canın yeryüzüne olan bağılıklarını daha da artırmaya ve asıl vatanını düşünmekten alıkoymaya çalışmaktadır. Bu kargaşa, bir ölümle son bulur. Ölüm dalgası, beklemekte olan canı, maddi dünya sahilinden alıp çeker; bir gün canı, beden hapsinden kurtarır. Aslında aldığımız her nefeste özgürlüğümüze bir adım daha yaklaşmaktayız. Ancak, arifin can kulağıyla dinlediği nidalar, onu, sergisi gökyüzü olan bir bahçeye ve saraya çağırmaktadır. Secde İslam’da kulun Allah karşısındaki konumunun en güzel ifadelerinden biridir. Secde saygı ve itaatin göstergesidir. Secde, tasavvufta tevazu ve alçakgönüllü olmayı simgelemesiyle dervişliğin önemli unsurlarındandır (Harmancı, 2014: 32). İnsan toprak gibi tevazuya sahip olursa gönül rahmetle dolar. İnsan geldiği kaynağı ve varacağı menzili unutmadan alçakgönüllü olmalıdır:

“Ol dost yüzün gördi gözüm erenlere toprak yüzüm

Söz bilene iş bu sözüm gerek şekeristân ola” (4/3).

Kibir ve riya insanı hakikatlerden uzaklaştırır. Toprak olan kişi hakikatlerin kaynağı olur, bağrında güller yetiştirir:

“Miskîn Yunus erenlere tekebbür olma toprak ol

Toprakda biter küllîsi gülistânı toprak bana” (10/5).

Yunus, bedeninin anasır-ı erbaa’dan yaratıldığını söyler. Bunların her biri, nitelik olarak da insana bazı özellikler katar. Toprak dört önemli maddeden biri olarak insana sabrı, iyi huylu olmayı, tevekkülü kazandırır. Rüzgarda yer alan riya, tizlik, kizb gibi nitelikler toprağın rüzgar üzerindeki kontrolü sayesinde yok edilir (Kaval, 2013: 110-111).

“Dört dürlü nesneden hâsıl bilün benem uşda delil

Odula su toprak u yıl bünyâd kılan Yezdân benem” (211/6).

Tasavvufta zühd kavramı önemli yer tutmaktadır. Zühd dünya sevgi ve ihtiraslarını kalbinden atmak, gönülde sadece Allah sevgisi bırakmaktır. Bu niteliğiyle tasavvufun birçok ilkesini kapsayıcı bir özellik taşır. Zahidlerin örnek

aldıkları kişi zühdi yaşamı, dünyaya sırtını dönmesi, bunu ashabına tavsiye etmesi ile bizzat Hz. Peygamber (sav)dir. Sufi nazarında dünya malına sahip olmakla, onu kaybetmek arasında bir fark yoktur. Onlar varlığa sevinip yokluğa üzülen kişiler değildir. Toprak ile altın onlar için aynıdır (Haksever-Altıntop: 2016: 1422). Nefislerine zor gelen şeylere nefislerini alıstırmış kişiler, toprak gibi olup, şikâyeti ve sızlanmayı keserek tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren özel bir önem verilen rıza makamına ulaşmışlardır. Yunus için de aşk ve tevazu, dünyadan daha değerlidir:

“Bülbül olubanı gidem iy niçe gönüller güdem

Yüzüm ‘ışkıla dem-be-dem toprağa sürem yürüyem” (213/4).

Yunus'ta Allah aşkı, her şeyden önce gelir. O, cennet sevgisi veya cehennem korkusu taşımaz. Allah aşkı, Yunus'u, kendini başkasından büyük görmenin, kibrin önüne geçmiştir. Toprak misali tevazu göstermeyen insanın, sıratı işi zor olacaktır:

“Yunus yoldan ırmasun yüksek yirde turmasun

Sinle-sırât görmesün sevdüğü didârısa” (299/8).

2.4. Değer(siz)liğin İmgesi Olarak Toprak

Toprak mecazi anlamda insan için bir değer in ifadesidir. Toprak aşağıda bulunmayı, değersiz olmayı, küçük görülmeyi karşılar. Yunus da kendisinin dışındakileri büyük göstermek, kendi acziyet ve güçsüzlüğünü ifade etmek için *“ayağına toprak olma”*, *“ayak toprağı”* gibi deyimleri kullanır:

“Biz umaruz mürvetünden cümle iş senün katundan

Senün o çok rahmetünden bu bir avuç türâb nedür” (89/6).

İnsan beden ve ruhun birleşmesinden meydana gelmektedir. Beden ve ruh devamlı bir mücadele içerisinde bulunmaktadır. Diğerini baskı altında tutmaya yönelik bu mücadelede beden in terk edilip ruhun beslenmesi esas olandır. Beden topraktan yaratılırken ruhun aslı yaratıcıdır. Bundan dolayı bedene tapan toprak olurken ruhu besleyenler ölümsüzlüğe kavuşur (Özkan, 2010: 361). Yunus Emre de aynı öğüdü, kendine verir:

“Toprak eyle yüzünü miskînlere iy Yunus

Cümlesinden ziyâde erün ikrârı gerek” (142/6).

Nebe suresinin 40. âyeti şöyledir: *“Muhakkak ki biz sizi yakın bir azapla uyardık. O gün kişi, elleri ile takdim ettiği şeye bakacak ve kâfir olan, ‘keşke*

toprak olsaydım' diyecek." Yunus, ölüm sonrasında insanın gerçek değerinin farkına varmasını, aklının başına gelmesini, göreceği azabı şöyle anlatır:

"Kimi boyun burup yatmış tenini toprağa katmış

Anasına küsüp gitmiş boyun buranları gördüm

Kimi zâri kılup ağlar zebânîler cânın taglar

Dutuşmuş sinleri oda çıkan düitünleri gördüm" (207/7-8).

Toprak, dünyada bulunan mekânların sonucusudur. Bu nitelik ona mistik bir değer katar. Bu durum tüm yaratıklar için bir sona eriş, yok olma anlamı taşır:

"Yünus Emre kendözün toprağa urgıl yüzün

Ma'sûkaya yaraşur bir miskînligüm vardur" (51/7).

Sonuç

Tasavvufi Türk edebiyatının ve Türk halk inançlarının en sık kullanılan sembollerinden biri olan toprak, yaratılış sürecinin ana maddesidir. Toprak, yaratılan varlıklar için bir değer sembolüdür. O, ölümün işaretidir. Aynı zamanda hava, su, ateş ile birleşen toprak yaşamın temel kaynağıdır. Toprak, yaratılışın başlangıcı ile yok olmanın sınırlarını belirler. Toprak durgun ve dingindir. Bu nitelikler yaratılışı içinde gizler. İlk dönemlerden itibaren insanlar tarafından toprak, evren ve insanın yaratılışındaki ana madde olarak görülmüştür. Toprak, kıymetli şeylerin gömüldüğü yerdir. Toprak, kara olarak nitelendirildiğinde insanın yaratılışı nedeniyle kullanılabilirdiği gibi, ölenlerin toprak olacağı gerçeğine de işaret eder. Toprak insanın zayıflığını, güçsüzlüğünü, acizliğini ifade eder. İnsan ancak Allah'ın yardımıyla bu zaaflarından kurtulabilir.

Altay mitlerinde toprak, suyun derinliklerinden çıkarılmış, Tanrı tarafından yeryüzüne serpilmiş, evren meydana gelmiştir. İlk insan Âdem topraktan yaratılmıştır. Sufî, taşıdığı çeşitli nitelikleriyle toprağa benzetilmiştir. Toprağa kötü ve çirkin olan atılırken, onda sadece gül ve çiçek biter. Bu, alçakgönüllülük ve kalb-i selimi ifade eder. Dört unsurun en aşağısında bulunan toprak, hakirdir. Bu nedenle tevazuya işaret eder. Sonuç olarak, Yunus Emre'de toprak imgesi, dört işleviyle görülmüştür:

a. İnsanın **ana maddesi**, topraktır. Topraktan gelen insan, eninde sonunda, aslına dönecektir. Yaratılış mitlerinde de dinî inançlarda da benzer telakkiler görülmüştür.

b. **Ölüm**ün kaçınılmaz bir gerçek olduğu, insanın bir gün kara toprakla buluşacağı, Yunus tarafından sık sık dillendirilmiştir.

c. Toprak, seviyesine inen her gönle rahmet yağdırmasından, topraktan yaratılan ve öldükten sonra da toprakla buluşacak insan kavramıyla beraber **tevazu** anlatılmıştır.

d. Yaratılan varlıkların hepsi için son, yok oluş, sıradanlık, dünyevî **değersizlik**, kul olma gerçeği, gerçek hayat başlangıcı toprak üzerinden ifade edilmiştir.

KAYNAKLAR

- AKARPINAR, R. Bahar; Mustafa ARSLAN (2006), “Tekke-Tasavvuf Edebiyatı”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, ed. M. Öcal Oğuz, Ankara, Grafiker Yayıncılık, 213-262.
- ALPTEKİN, A. Berat (2009), “Türk Masal ve Halk Hikâyelerinde Görmeyen Gözün Tedavi Edilmesi Motifi Üzerine”, *Millî Folklor*, 81, 18-26.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2009), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, Ağaç Kitabevi Yayınları.
- ÇAĞRICI, Mustafa (2007), “Ölüm-İnsan Düşüncesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, 36-37.
- ÇETİN, Nuran (2015), “İslâm Tarihinde Birlikte Yaşama Ahlâkına Tasavvuf Düşüncesinin Katkısı (Hacı Bektâş-ı Velî, Mevlânâ ve Yûnus Emre'den Örnekler)”, *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 36, 281-298.
- ELİADE, Mircea (2005), *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)*, çev. Mustafa Ünal, Konya, Serhat Kitabevi.
- GÜRKAN, S. Leyla (2007), “Ölüm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, 32-34.
- HAKSEVER, A. Cahid; Nurten ALTINTOP (2016), “Dede Ömer Ruşenî'nin Dîvân'ında Tasavvufî Mertebeler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5/5, 1419-1434.
- HARMANCI, Meriç (2014), “Kutlu Başlangıçtan Ebedî İstirahatgaha: Türk Tasavvuf Edebiyatında Toprak Algısı”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13, 23-38.

- KABLÂNDER, Nesibe (2016), “Üç Halvetî Şâirin Dîvânlarında Anâsır-ı Erbaa (Ateş, Hava, Su ve Toprak) Unsurlarının Kullanımı Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies –International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11/5, 351-382.
- KAVÂL, Musa (2013), “Yunus Emre ve Mevlâna’nın Eserlerinde İnsan ve Tekâmülü”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2, 101-122.
- KÖPRÜLÜ, M. Faud (2003), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- KUR’AN-I KERİM MEÂLİ haz. Halil ALTUNTAŞ; Muzaffer ŞAHİN, (2011), Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KUTLUER, İlhan (2000), “İnsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, 320-323.
- MOSHTAGH MEHR, Rahman (2010), *Mevlânâ’ya Göre Varlık ve İnsan Hayatı Kavramı*, çev. Kadir Turgut, Şarkiyat Mecmuası, 16, 137-161.
- ÖGEL, Bahaeddin (1998), *Türk Mitolojisi*, C. 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖZKAN, Ömer (2010), “Can ve Ten Kavramları Bağlamında Garib-Nâmede İnsana Bakış”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 55, 357-370.
- PALA, İskender (1995), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- TATÇI, Mustafa (1997a), *Yünus Emre Dîvânı I (İnceleme)*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TATÇI, Mustafa (1997b), *Yünus Emre Dîvânı II (Tenkitli Metin)*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (2005), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Kabcacı Yayınevi.
- ULUDAĞ, Süleyman (2007), “Ölüm-Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, 37-38.

